

Benkő Levente

ROMÁN SZEMMEL – FOGARAS,
1916. AUGUSZTUS–OKTÓBER

A román csapatok 1916-os erdélyi betörésének fogarasi eseményeit rögzítik Iacob Popa fogarasi görög katolikus érseki helynök feljegyzései. Iacob Popa 1872. december 11-én született Tövisen (Alsó-Fehér, ma Fehér megye). Balázsfalván végezte teológiai tanulmányait, majd Budapesten jogból is diplomázott. 1901 és 1924 között mind az egyházi, mind a világi (közigazgatási-politikai) (köz)életben szerepet vállalt. 1904. augusztus 27. és 1910. november 9. között konzisztóriumfi főjegyzőként, majd 1912. december 17-ig érseki titkárként, illetve az érseki hivatal igazgatójaként dolgozott. Ekkor fogarasi érseki helynökké nevezték ki, e tisztségeket 1920. március 23-ig töltötte be. 1920. november 28-ig volt a balázsfalvi konzisztórium tanácsadója, valamint a fiúbentlakás rektora. 1923. március 29-ig iskolai kanonok, majd 1924. március 17-ig kántor is volt. 1933. március 4-én általános érseki helynökké nevezték ki, a tisztséget 1934. december 10-én bekövetkezett haláláig töltötte be.¹

Iacob Popa a fogarasi görög katolikus lelkései hivatal nyilvántartó könyvében rögzítette 1916-os naplófeljegyzéseit.² Az 1916. esztendő teljes feljegyzéssorát – beleértve a román hadüzenet előtti, kimondottan egyházi vonatkozású bejegyzéseket is – Ioana Elena Ignat kolozsvári kutató tette közzé 2011-ben.³ A háborús időszakról szóló naplófeljegyzéseket az eredeti, levéltári szöveg alapján fordítottam magyar nyelvre, a gyűjteményes kötetben megjelenés előtt álló anyagból tesztek most közzé részleteket.

Feljegyzéseiben Iacob Popa bő teret szentel a Fogarasban és közvetlen környékén augusztus 2. és október 6. között lezajlott eseményekről.

---

1 Életrajzáról és pályafutásáról bővebben: Ioana Botezan: *Iacob Popa*. Kolozsvár, 1978, Catalog. Életrajzát összefoglalja: Ioana Elena Ignat: *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa.*, Cluj-Napoca, 2011, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane. [*Fogaras mindennapjai 1916-ban: Iacob Popa érseki helynök feljegyzései*. Kolozsvár, 2011, Román Akadémia, Erdélyi Tanulmányi Központ.] (A továbbiakban: *Ignat* 2011.)

2 Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj [Állami Levéltárak Kolozs megyei Szolgálat], fd. nr. 282, fond personal Iacob Popa, inv. nr. 536, dos. nr. 925, 1916. [Iacob Popa hagyatéka, 282. sz. fond, 536. sz. leltár, 925. sz. csomó, 1916.]

3 *Ignat* 2011.

Románia hadba lépését rémisztő hírként értékeli, szavá teszi az aggodalom, a kiszolgáltatottság rossz érzését, és kitér olyan részletekre is, amelyek révén tudomást szerzünk arról, hogyan próbálták óvni – amennyire lehetett – az elmenekült magyarok és szászok házát-jussát a városban maradt emberek; miként próbáltak az előállt hatalmi úrben a város élére állni és az anarchiát megelőzni a városban maradt románok és néhány magyar férfi. Megtudjuk azt is, hogy a fogarasiaknak arra is volt gondjuk, hogy a románok mellé magyar embert is állítsanak a város élére, amit a később bevonuló román katonai parancsnokság semmibe vett; de azt sem hallgatja el, hogy a szeptember 15-i fogarasi bevonulást követően hogyan garázdálkodtak a román katonák és a környékbeli civilek.

A román csapatok bevonulását Iacob Popa érthető módon örömmel fogadta, s e pillanattól kezdődően már tagjává, részesévé vált a katonai parancsnokság által kizárólag románok soraiból kinevezett városvezetésnek. Újabb fordulat állt be, amikor a városból és a térségéből a német és magyar csapatok elől visszavonuló román seregekkel együtt Iacob Popa és több társa is elmenekült. Október 1. és 6. közötti feljegyzéseit már Balázsfalván vetette papírra 1932. november 9-én, korábbi, 1916-os jegyzetei alapján.

Iacob Popát az Erdélybe visszatért magyar hatóságok hazaárulónak tekintették, a királyi román hatóságok pedig az ellenséggel, vagyis a magyarokkal való együttműködés gyanújával tartóztatták le. 1917 májusában a lelkész Oroszországba ment, ahol a kurszki, oreli és voronyezsi kormányzóságban 1918 júniusáig tagja volt a Monarchia közös ezredeiben, valamint a honvédekredekben harcoló, de a cári seregek által foglyul ejtett erdélyi román katonák sorából önkénteseket toborzó bizottságnak.⁴ 1918. november 1. és december 18. között tábori lelkészként dolgozott az Avram Iancu Erdélyi Önkéntes Hadtest I. Önkéntes Zászlóalja kötelékében századosi rangban, év végére pedig hazatért fogarasi szolgálati helyére.⁵

Iacob Popa feljegyzéseiben megfigyelhető mind a román ember pillanatnyi, talán tétova, talán óvatos álláspontja a román támadás megindítása hallatán, mind e bizonytalanság szertefoszlása a királyi román csapatok bevonulása láttán; miként az is, hogyan válik a magyar fél által agresszornak, megszállónak tekintett román csapat felszabadító sereggé a román fél szemében. Mindemellett a magyar emlékhagyókhoz hasonlóan Iacob Popa

---

4 Ignat 2011. 11.

5 Ignat 2011. 12.

is megmutatja a háború igazi arcát és nemzetiségi, vallási hovatartozástól, illetve a hadakozás majdani végkimenetelétől függetlenül mindenkire egyformán – közvetlenül vagy közvetetten – gyakorolt romboló, pusztító hatását.

A szerző zárójeleit eredeti állapotukban hagytam: ( ). [...] -jel jelöltem meg a kihagyott részeket, ugyancsak [ ]-ben a szöveg érthetősége érdekében tett betoldásaim olvashatók.

IACOB POPA FOGARASI GÖRÖG KATOLIKUS ÉRSEKI HELYNÖK FELJEGYZÉSEI

[...] 1916. VIII. 2., szerda. Szent Illés napja. Megemlékezés a háború második évének évfordulóján: „Uram, igazságos vagy mindabban, amit a szüleinkkel tettél...” A háború tulajdonképpen egy atyai büntetés, amelyet türelemmel kell viselnünk. Hozzuk helyre az életünket, imádkozunk az elesettekért, a sebesültekért és a lövészárkokban harcolókért. Kérjük Szent Illés közbenjárását a harcok csillapodásáért és a háború befejezéséért.

[...] VIII. 17., csütörtök. A hadsereg elvitte a 135 kilós középső harangunkat. Hat katona szerelte le, majd vastag kötélen leeresztették a torony csigalépcsőjén. A többi fogarasi templom harangját is ekkor vitték el. A harangokat olyan súlyos, vaskerekű katonai tehergépkocsikkal szállították a vasútállomásra, hogy a föld a megremegett alattuk. Szintén ma ugyanezekkel a kocsikkal szállították be a környező falvak harangjait is. Leszerelésük előtt valamennyit hosszasan meghúzták, egyszerre. A templom előtt nagyon sok nép összegyűlt, főleg asszonyok és gyermekek, akik virágokkal borították be, és sírva búcsúztatták a harangokat. Amíg a teherkocsik a vasútállomásra értek, a toronyban maradt két harang szüntelenül szólt, mintegy fájdalmasan búcsúzva testvéreiktől.

[...] 1916. VIII. 27., vasárnap. [...] éjszaka kitört a háború Romániával. Reggel az egész Fogaras olyan volt, mint egy megbolydult hangyaboly. Sokan csomagolnak és útra készülnek. A csendőrség minden lovas kocsit lefoglalt. A fogarasi szakaszon nem közlekednek a civil vonatok. Posta nincs, újságok nem jönnek. VIII. 18-án este 9 órakor a köztisztviselők parancsot kaptak a felsőbb szervektől, hogy készüljenek, és még az éjszaka folyamán menjenek át Segesvárra, ennek megfelelően el is mentek. Ugyanazon az éjszakán nagyon sok magyar és zsidó szekerekre

pakolt, és elmentek Galacra [*egy dél-erdélyi településről van szó – a szerk. megj.*], valamint Segesvárra. Este háromnegyed 11 óra körül az alispán levélben értesített, hogy az állami tulajdonú javakat csomagoljuk össze, és küldjük Segesvárra. Azonnal átmentem dr. Andreiu Micu vármegyei jegyző úrhoz, az egyház vezetőtanácsi tagjához, aki sietősen éppen útra készült. Abban maradtunk, hogy nincs féltékenyünk, hiszen nem rendelkezünk állami tulajdonú javakkal. Felajánlottam neki, hogy hagyja nálam lakása kulcsait, hadd ne maradjon a ház Isten számában.

VIII. 29. Micu úr csak ma délben utazott el, mivel az éjszaka nem talált szekeret. Ma a város nagyon kihalt és nagyon csendes. Akármelyik utcán jársz, egyedül vagy. Látszik, hogy a hivatalosságokkal együtt az idegenek – a nem románok – is mind elmentek az elmúlt éjszaka. Reggel három rendben is erre járt lóháton egy-egy gyalogos katona⁶. Rongyosak és mocskosak voltak, az egyik mezítláb jött. Szóba sem álltak velem, kérdésemre, hogy honnan jönnek, egyikük hűvösen válaszolt: „Messziről”.

A városban egyetlen csendőr, rendőr, vagy hivatalos személy sincs, egyedül Ancsán anyakönyvvezető-helyettes maradt itthon.

A katonai műveletek állásáról semmit sem tudunk. Rebesgetik, hogy a románok ma Ótohánban jártak. Nincs lap, nem kapunk híreket, kínos ez a helyzet...

Minden bolt bezárt, a piac teljesen kihalt. A háborúba vonult férfiak asszonyai semmiféle segítséget nem kapnak az államtól, éhen fognak halni...

VIII. 30. Délelőtt a városházán gyűlés volt, amelyen megválasztották az ideiglenes városvezetést dr. Nicolae Șerban vojvai képviselő elnöklete alatt. Tagjai a civil gárda (polgári őrség), amelynek feladata a közbiztonság és a rend felügyelete, valamint a lakosság élelmezése. Tíz óra körül rövid időre a városba érkezett Nagysárosról a főispán, hogy néhány tennivalót elintézzon. Vele együtt szekéren visszatértek a korábban eltávozott [magyar] csendőrök. A környező falvakból toborzott parasztok segítségével összecsomagolták az előző nap itt hagyott holmikat, és tíz óra felé 17 szekéren elmentek Nagysáros felé. Amint mondják, a városban maradt 13 [csendőr]. Semmi hiteleset nem tudunk a háborúról és a világról. A főispán csak annyit mondott Balla Károly református lelkésznek, akivel a városháza előtt a szekérről pár percig

---

6 Román felderítők.

beszélgetett, hogy Bulgária hátba támadta Romániát, s hogy a román határon jól állunk. De bizony, sok rémhír is elterjedt. A csendőrök rebesgetik, hogy a románokat Sinaiától 30–60 kilométernyi távolságra nyomták vissza, s hogy a bulgárok már csak néhány kilométerre vannak Bukaresttől. Rebesgetik, hogy a [román] királyt és a királynét megölték. Remélem, hogy holnap végre kapunk valami lapokat Nagysárosról, ahova állítólag jár a posta. [...]

916. VIII. 31. Reggel fél hétkor Hobincu asszony keresett fel, és elsírta, hogy mi lesz öreg és vak édesanyjával. A csendőr-szakaszvezető úgy tudja, hogy a románok és az oroszok útban vannak Újsinka felől Fogaras felé, s hogy itt, Fogarasban majd a mieink megtámadják őket a galaci hegyen, s akkor Fogarast a földdel teszik egyenlővé. Azzal nyugtattam meg⁷, hogy Fogaras térségében remélhetőleg nem lesz semmilyen ütközet, ez esetben tehát nincs okunk aggódni. De ha mégis bekövetkezne az ütközet, azt előre fogjuk tudni, tehát a pincékbe menekíthetjük a javakat, az emberek pedig elegendő élelemmel felpakolva a hegyekbe fognak menekülni, amíg a harc elcsitul. [...] Ma intézkedtek arról, hogy a szegények fejenként két-két véka búzát és szalonnát kapjanak a fogarasi kincstári boltokból. Segesvárról ma megérkezett a fogarasi kórház gondnokának unokahúga, aki arról beszélt, hogy a románok minden vonalon előrenyomulnak, s hogy a hatóságok már eldöntötték Erdély kiürítését; így a 17 és 55 év közötti férfiakat és a szarvasmarha-állományt a Maros jobb partjára kell átirányítani. Ezt Fogarason is kihirdették, de többnyire csak formáságból, ugyanis már senki sem hiszi, hogy minderre maradt volna idő. Mindenesetre sokan készülődnek, csomagolnak és elmennek. Híre jött, hogy a Hunyad megyei Pujnál heves harcok voltak, s a románok több mint 2.000 halottat és sebesültet veszítettek; Brassót viszont csendben és rendben foglalták el a románok. Tegnap Nagyszeben is veszélyben volt, ha nem érkeztek felmentő csapatok, biztosan elesett. (Mindezeket a kórház gondnoka mondta el, mint Segesvárról kapott biztos híreket, s megtette azzal, hogy a bulgárok nagyon megverték a románokat, s már Sinaiát bombázzák?!...) Megkaptam *A nap* VIII. 29-i számát, amelyből a háború megkezdéséről olvastam.

916. IX. 1. A csendőrök egy része Nagysároson, másik része Galacon állomásozik, ahonnan be-bejárnak Fogarasra. Ma délutánig felrobban-

---

7 Hobincu asszonyt.

tották a vasúti síneket, felgyújtották a vasúti kocsikat és egy mozdonyt, valamint az állomás több épületét, délután négykor pedig lerobbantották Galacnál az Olton átívelő vashíd Fogaras felőli szakaszát. Ugyanígy felrobbantották a vidék valamennyi Olt-hídját Sonánál, Sárkánynál, Kissinknél... A kincstári élelmiszerraktárból Şerban dr. úr ingyen osztott ki búzát, rozsot és szalonnát. Hírlik, hogy a románok bevonultak Nagyszebenbe, ugyanakkor Brassó irányából már átvonultak Barcaföldváron, de nem tudjuk, hogy merre mentek, mert semmilyen biztos hírt nem kapunk, újságokat pedig egyáltalán. 20 tábla szalonnát szekerekkel elvittek Segesvárra a vármegyéből elmenekülteknek. A hidat a Sárkányból érkező katonák és egy hadnagy robbantották fel.

1916. IX. 2. A csendőrök még itt vannak. Arra fogják kényszeríteni a még itthon maradt 17 és 55 év közötti férfiak egy részét, hogy hagyják el a várost. Néha kisebb katonaosztatok járnak erre. Egy körülbelül 30 fős csapat átkelt a felrobbantott vasúti hídon Fogarasbetlen felé. A templomtoronyból távcsővel láttam, amint a galaci szőlősök feletti hegytetőn kisebb csoportokba verődött csendőrök cirkálnak, és a jelek szerint a Sárkány felé vezető utat figyelik. [...]

1916. IX. 3. Semmi különleges nem történt. Semmilyen hírt nem kaptam a Romániával folytatott harcok, valamint a többi harctéren zajló háború fejleményeiről. A körülbelül 100 fősre becsült csendőralakulat Galacon állomásozik egy százados parancsnoksága alatt. Átszekerestek felderítésre Dezsánba is, de nem bukkantak az ellenség nyomára. Ugyanott állomásoznak a Galac feletti szőlődombon, és a Sárkány felé vezető utat kémlelik. Látszik, hogy ők sem ismerik a háború állását, és attól tartanak, hogy a román csapatok Sárkány felől fognak bejönni. Ma egy új ladikot bocsátottak az Oltra, hogy át lehessen járni Galacra. Ugyancsak ma dr. Nicolae Şerban elnök úr Galacon járt, ahol arra kérte a századost, hogy a csendőrök és a katonák ne törjék fel a fogarasi boltokat és a kocsmákat enni-innivalóért, hanem jelentkezzenek nála, és ő mindennel rendesen ellátja őket. Plakátokon kihirdették, hogy hétfőn és kedden, vagyis szeptember 4-én és 5-én mérsékelt áron fognak élelmiszert árusítani. Fogaras nagyon kihalt. Az utcák üresek és némák. A hosszú és széles folyosókra hasonlító kihalt utcákon sétálva hatalmába kerít a félelem. A falvakról sem jár be senki piacolni. Néhány bolt nyitva tart. A Segesvárra menekültek közül ma hazatért két száz (Krepfels és Roth). Tulajdonképpen nem

is jutottak el Segesvárig, mert útközben nem bírták a sok nehézséget, inkább hazatértek. Rémisztó dolgokat mesélnek a menekültek szenvedéseiről, a beteg és útközben elhunyt, a kukoricásokban szanaszét heverő százokról. A Fogarasban maradt férfiak hatos csoportokban egymást váltva este nyolctól reggel négyig járőröznek.

916. IX. 4. Hétfő. Ma pénzért árultak élelmiszert a kincstári, valamint a hadsereg számára rekvirált készlethől. Az eladást holnap folytatják. A Galacon állomásozó csendőrök mindenféle áruért jöttek. Kinyitották számukra a Thierfeld boltját, ahonnan mindenfélékkel megrakodtak. Taglicht Samu fogarasi ügyvéd is köztük volt, mint csendőr. Dr. Şerban arra járt, és azt kérte, hogy a rekvirált áruról készítsenek jegyzéket. Ebből nézeteltérés keletkezett, mivel dr. Taglicht hallani sem akart a jegyzékről, sőt, dr. Şerban fejéhez vágta, hogy: „Maga csak hallgasson, mert a brigádnál amúgy is rosszul áll a szénája, és le lesz tartóztatva!”. Délután négy óraker gyűlésünk volt a városházán. Dr. Şerban tájékoztatta a szenátust⁸ a Taglichhal előállt vitáról, valamint arról, amit Taglich a fejéhez vágott. Kijelentette, hogy amennyiben nem kap elégtételt a sérelemért, elhagyja Fogarast, és elmegy Budapestre. A szenátus tagjai egyöntetűen helyeselték az elnök úr kezdeményezését, sőt, a teljes ideiglenes testület nevében elégtételt kértek. Mielőtt még a szenátus ülése megkezdődött volna, három fegyveres csendőr azzal a paranccsal lépett be a városházára, hogy Şerban urat azonnal a galaci kapitány elé kell kísérni. Şerban úrnak eleget kellett tennie az elébe tett írásos nyílt parancsnak, mi pedig megrökönyödve vártuk, hogy mi lesz. Körülbelül egy óra múlva Şerban úr két csendőr kíséretében visszajött, és közölte velünk, hogy a százados úr túszként tartja fogva, nehogy Fogarasban kémkedés vagy forrongás üsse fel a fejét. Miután közölte a jelenlevőkkel a gyűlés tárgysorozatát, valamint a legsürgősebb teendőket, a két csendőr kíséretében Şerban úr visszament Galacra. Ezt követően megtartottuk a gyűlést, amelyen egyebek mellett elhatároztuk, hogy holnap délelőtt tíz óraker a szenátus tagjai menjenek át Galacra, és a százados előtt testületileg vállaljanak kezességet, hogy Fogarasban nem lesz semmiféle kémkedés, sem forradalom, s hogy éppen a rend és a közbiztonság érdekében engedje vissza közénk Şerban urat. [...] A csendőröktől ma hallottam, hogy a románok körülbelül nyolc kilométerre volnának Fogarastól, s hogy a

---

8 Értelmszerűen: a helység, a város tanácsa, vezetőtestülete.

mi brigádunk Tyúkoston lenne. [...] Hitelesebb híreket, újságokat nem kapunk. A város továbbra is kihalt. Az ideiglenes szenátus rendelkezésére álló egyetlen fogatot leszámítva hintók és szekerek sincsenek.

916. IX. 5. Kedd. Tovább tart az élelemeladás. A tegnapi határozat értelmében tíz óraker a szenátus közel tíz tagja a városházáról a Galacon tartózkodó csendőr-századoshoz vonult dr. Şerban ügyében. A hídnál azonban egy csendőr szakaszvezető közölte, hogy nem mehetünk át. Ilyen körülmények között az ideiglenes szenátus alelnöke és jegyzője által aláírt levelet küldtünk át. Egy csendőr szakaszvezető arról tájékoztatta a szenátus alelnökét, Kovács Jánost, hogy Brassóban 5–6.000 román és orosz foglyot őriznek, hasonlóképpen Nagyszebenben, s hogy Nagyszeben és Brassó között egyetlen ellenséges katona sincs, továbbá azt mondta, hogy a németek, valamint a szövetséges bulgárok és törökök már Bukarestet bombázzák. [...] A dr. Şerban úr ügyében küldött levelünket egy Rozsondai nevű fogarasi úriember vitte át Galacra Szikorszki csendőr századoshoz. Azt a választ kaptuk, hogy holnap a százados négytagú küldöttséget fogad, amelynek tagjai Kovács János, az ideiglenes szenátus alelnöke, Balla Károly református lelképásztor, P. Gábor ferencendi szerzetes, fogarasi helynök, valamint e sorok írója, Iacob Popa görög katolikus érseki helynök. Rozsondai nem a századossal, hanem dr. Taglich Samuval beszélt, aki egyféle segédtszjtje a századosnak. Tőle hallottam, hogy a százados úgy tudja: dr. Şerban meg akarja kaparintani a hatalmat, hogy amikor majd a román sereg bevonul, őt nevezzék ki az Olt-vidék⁹ prefektusává... Ma temetésünk volt a cigánysoron. Nehéz koporsót szerezni, a temetkezési vállalkozók is elmenekültek, úgyhogy a halottat kézben vitték ki a temetőbe, mint falun. Ma sem kaptunk hírlapokat.

916. IX. 6. Szerda. Korán a városházára mentem, ahonnan a küldöttségünk Galacra sietett. Csónakokkal mentünk át az Olton, tíz óraker már a községházán voltunk, ahol Szikorszki százados fogadott a munkatársai, vagyis négy csendőr társaságában. A százados kissé kövérkés, alacsony termetű, körülbelül 40–41 éves, barna hajú, a feje és az arca kerekded; beszéd közben gyorsan és sokat pillant. Az előállt helyzet igen-igen foglalkoztatja, úgy tűnik, kissé ideges. Jövetelünk célját a tegnapi levelünkből már ismerte. Küldöttségünk vezetője alighogy bemutatott bennünket és néhány szóban vázolta óhajunkat,

---

9 Értelmszerűen: Fogaras vármegye.

a százados erélyesen közölte, hogy dr. Şerbant nem fogja kiadni, hanem éppen azért, mert utóbbi népszerű, közkedvelt és határozott ember, túszként fogja tartani, amennyiben pedig Fogarasban bármi zavargás vagy kémkedés történne, Şerbant agyonlöveti, helyette pedig más túszt fog ejteni (ezzel e sorok írójára utalt). Kérte, hogy mindezt a városban és a falvakban is plakátokon tegyék közzé, s azt is hirdessük ki, hogy a lakosok csak akkor menjenek a mezőre dolgozni, ha nagyon indokolt, de akkor is csak kevesen, nehogy véletlenül ellenséges csapatoknak tekintsék őket. A küldöttségnek nem volt más választása, mint tudomásul vennie mindezeket. A százados hozzátette, hogy kémkedés gyanújával már több embert agyonlőttek. Végezetül különösen nekünk, papoknak a lelkünkre kötötte, hogy arra biztassuk híveinket: legyenek helyesek és jó hazafiak, különösen, ha az ellenség elfoglalja a várost, mivel ők amúgy is visszatérnek majd Fogarasra. Egyebek mellett még elmondta, hogy az ideiglenes bíró, illetve a civil őrség zárja börtönbe a rendbontókat, hogy a befolyó pénz felett szabadon rendelkezhet, s hogy nekik sincs kapcsolatuk a postával. [...] Balla Károly református lelkész kérésére a szomszéd szobában valamit beszéltek a századossal. Amíg ők tárgyaltak, az irodában üldögélő csendőrök árulással vádolták Romániát, de – mint mondták – meglátja majd, mert Nagyszebennél már megakadt az előrevonulásuk, sőt, a mieink két helyen is átvonultak román területre, a bulgárok és a németek pedig már Dobrudzsában járnak. Híresztelik, hogy Galacon ma reggel agyonlőtték a kémkedéssel gyanúsított fogarasi ügyvédet, dr. Ioan Şencheát. Ma éjfél tájt a csendőrök elkísérték az *Olteanul*¹⁰ című lap szerkesztőjét, Constantin Pop fogarasi nyomdászt. Nem lehet tudni, hova. A fogarasi lelkészek közül eddig elmenekült Nicolae Borzea ortodox esperes, Schuster szász, valamint Árkosi unitárius lelkész. Ma sem kaptunk hírlapokat.

[...] 916. IX. 10. Vasárnap. [...] A hívek bátorítása. Ima az elmenekültekért és magunkért, a maradókért, akik a háború közelsége miatt veszélyben vagyunk. Tegyük úgy, mint a viharba keveredett hajóban levő apostolok. Ne higgyünk el mindenféle mendemondát, de ne is pletykáljunk. Hallgassuk meg az apostolnak a *Korintus-beli*ekhez intézett, ma is érvényes szavait: „Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, legyetek férfiak, legyetek erősek! Minden dolgotok szeretetben menjen végbel!” A Pünkösöd utáni XIII. vasárnap.

---

10 Értelemszerűen: Olt-menti.

1916. IX. 7. Csütörtök. A nap eseménye, hogy délelőtt megkaptam Budapestről *Az Est* 1916. szeptember 4-i és 5-i lapszámát. Örömem és megkönnyebbülésem határtalan. A lapból megtudom, hogy Románia Bulgáriával is háborúzik, de a hadakozásnak ez még csak a kezdete. Oroszország Dobrudzsa felől fogja megtámadni Bulgáriát. Az erdélyi fronton a románokat sehol sem tudták feltartóztatni, sem visszaverni. Erdélyi menekültek ezreivel zsúfolt vonatok sokasága érkezik Budapestre, ahol jelentős intézkedések zajlanak a megsegítésükre. [...]

1916. IX. 8. Péntek. Reggel hat óra körül egy körülbelül tíztagú csapatunk vonult el a plébánia ablakai alatt Reusor felől. A mai hírlapok szerint Románia csapatai Tölgyesnél és a Gyimesekben bevonultak Erdélybe, és Gyergyószentmiklós felett elérték a Maros vonalát, Predeal, Tömös és Törösvár felől elérték Brassót, a Vöröstorony felől Nagyszebent, Vulkánynál Petrozsényt, aztán Orsova és Mehádia felől átlépték a Cserna folyót.

Reggel nyolc óra körül sűrű dörrenések hallatszanak, mintha ágyúlövések lennének. Nyolc és kilenc óra között Sárkány felől erősen tüzeltek az ágyúk. Kilenc körül ritkultak, majd teljesen megszűntek a lövések. Fél tizenegy felé egy kétlovas szekér érkezett robogva Reusor felől a ma reggel itt Galac felé végigvonult katonáink csomagjaival. Megkérdeztem, hogy honnan jön, mit tud? Meg sem állt, csak annyit mondott: „Itt vannak”. Fél óra múlva ugyanaz a szekér üresen visszatért, s megkérdeztem a románt. Azt mondta, hogy a románok elkergették a mieinket Mundra térségéből, akik a város szélén foglaltak állást; éppen most megy lőszerért, nehogy a muníció az ellenség karmaiba jusson. Az ágyúk délután kettőtől este tízig dörögtek, egy erős robbanás olyan közel történt, hogy az ablakok beleremegtek. Bora István asztalos, aki most a csendőröknél szolgál, azt mondja, hogy ágyúink a párói hegyeken állnak, de az ellenséges ágyúk állásáról semmit sem tud. Néhány srapnel a térség felett robbant, egyik éppen a Steinberg majorja felett Fogaras határában. Valószínű, hogy ezek üldözték el csendőrijáróinket. Az éjszaka csendesen telt. Mondják, hogy az éjjel katonák érkeztek Mundra felől.

1916. IX. 9. Szombat. [...] Tegnap itt járt Ancsán, és elvitte, majd a galaci csendőr századosnak átadta a városháza anyakönyveit, s bár szó volt róla, hogy újságokat küld, hiába vártam Segesvárról azokat.

Csütörtökön, 1916. IX. 7-én az ósinkai jegyző, Onasnovszki [?] Galacra, majd onnan Segesvárra vitte a fogarasi telekkönyveket [...].

1916. IX. 10. Vasárnap. [...] Ma délután a galaci csendőr-százados kíséretében egy ezredes, valamint két másik tiszt járt a városházán. Lövészárok ásásához kellett nekik munkaerő, ezért kidoboltatták, hogy minden munkaképes férfi és gyermek, holnap reggel 8-kor jelenjen meg a városházán ásóval és lapáttal felszerelve. Az ezredes azt is mondta, hogy amennyiben nem gyűl össze elegendő férfi, asszonyokat is visznek lövészárkot ásni a Galac feletti tetőre. Az ilyen és ehhez hasonló utasítások, valamint az ágyúörgések feszültségben és rettegésben tartják az embereket. A rossz közérzetet fokozza a lapok és a hiteles információk hiánya. Ma sem kaptunk egyetlen újságot sem. Az élelmiszer eladásából befolyt közel 10.000 koronából kifizettük a nyugdíjakat, valamint a még itthon maradt tisztviselők bérét, ugyanakkor segélyeket osztottunk szét.

[...] 1916. IX. 12. Kedd. [...] Mától kijárási tilalom lépett életbe a városban. A marhagulyát behajtották a legelőről. A város valamennyi bejáratánál katonai őrség áll. A Galacról érkezett huszároknak 800 patkót és több ezer patkószeget hoztak. Mi, az ideiglenes szenátus tagjai naponta kétszer megyünk fel a városházára. A mostani elnök, Kovács János¹¹, valamint a jegyző, dr. Liviu Pandrea állandóan a városházán vannak. Mivel nincs sok tennivalónk, néha szóba kerül egy-egy mulatságos történet, Titu Perția doktor úr pedig, aki orvosként szolgált a hadseregben, a galíciai és olaszországi harcéri élményeit osztja meg velünk.

1916. IX. 13. Szerda. Egész nap egyetlen ágyúdörejt sem hallottunk. A város körül őrségben álló katonák, akiknek az ellátásáról a város gondoskodik, ma tyúkokat szedtek össze különösen a menekültek által magukra hagyott udvarokról. Négy darab kivételével így vitték el a tyúkokat Micu úrtól. Az udvarára a kert felől jutottak be, miután felfeszítették a kerti kiskaput, majd az utca felőli nagykapun távoztak, nyitva hagyva maguk után azt. Az esetet jelentettem az ideiglenes városi szenátusban. A vármegyei kórházba beszállítottak egy, az éjszaka folyamán Lucánál a járőrök közötti csetepatéban súlyosan sebesült román foglyot; ebben a csatában nekünk is voltak sebesültje-

---

11 A tisztség illetén megjelölése háttérében valószínűleg az áll, hogy a túsul ejtett dr. Nicolae Șerban elnöki hatáskörét és teendőit Kovács János vette át.

ink. Mondják, hogy a hegyek alja tele van román katonákkal, akik Fogaras környékén szóródnak szét. Ma gyalogos fahidat ácsoltak az Olton keresztül. A város körüli lövészárkok félkész állapotban maradtak. Ma sem kaptunk hírlapokat. Az az érzésem, hogy olyanok vagyunk, mint a Szibériába hurcolt hadifoglyok.

[...] 916. IX. 15. Péntek. Emlékezetes nap: ma vonult be Fogarasba a román hadsereg. Hajnali 3 óra körül heves puskaropogást hallottunk a város déli szélén. Reggel 7 óráig kisebb-nagyobb szünetekkel szóltak a puskák. Amikor reggel 8 óra körül kijöttem a miséről, Nistor Langa diák hozta a hírt, hogy a román katonák már a főtéren vannak. A várost védő [magyar] katonák az Olton át Galacra vonultak vissza, és lerombolták a tegnapi ácsolt fahidat. Alighogy megreggeliztem, értem jöttek, hogy a város képviselőiben jelentkezzünk az ezredes úr előtt. Kovács elnök úrral, valamint az ideiglenes szenátus néhány tagjával eleget tettünk a felszólításnak. A városháza előtt hosszú sorokban vonultak a román ágyúk az Olt hídja felé. Közöltem az ezredes úrral, hogy a hatóságok itt hagytak bennünket, így ideiglenes vezetést alakítottunk, és miután a város valamennyi lakójának a jóindulatáról biztosítottam, kértem őt, hogy pártatlanul és szelíden bánjon az emberekkel. Válaszában az ezredes azt mondta, hogy a román hadsereget egyetlen nemzetiséggel szemben sem a rosszindulat vezérli. Mint mondta, most nem foglalkozhat a város dolgaival, maradjunk tehát a város élén, és újabb rendelkezésekig lássuk el feladatainkat. A román lovasság, a gyalogosok, valamint az ágyúk a vízben keltek át az Olton, és egy óra alatt mindenféle akadály nélkül elérték a [Galac felőli] dombtetőt. Ezzel egy időben román csapatok keltek át az Olton Fogarasbetlennél, Sonánál, Halmágnál, valamint a felső folyásán Alsókománánál. Halmágnál hevesebb harc dúlt, mindkét fél veszteségeket szenvedett, de sikerült megverni a magyarokat, akikről 6 nehéz ágyút is zsákmányoltak. A Fogarasbetlennél átkelők Kálbornál veszteségeket szenvedtek, amint mondják, egy zászlóalj mulasztásból, vagy talán árulás folytán – különféle változatok keringenek – ellenséges géppuskatűzbe keveredett. Déltájt abból az irányból érkeztek a sebesültek. A kálbori hegyek felől estig hallatszott az ágyúdörej. Amikor a román sereg bevonult, feltörték néhány ruha- és cipőboltot, ahonnan a lakosság kezdte elhordani a portékát. Reggel 9-10 óra körül Cernea úrhölgyhöz megérkezett Crainiceanu tábornok és néhány magas rangú

tiszt, megreggeliztek, és hírt hoztak Zernyestről idősb Octavianától, ahol szintén be voltak szállásolva. Mint mondták, a román hadsereg dicsőségesen nyomul előre az egész arcvonalon.

1916. IX. 16. Szombat. [...] Grigorie Simionescu hadosztályparancsnok Fogarasban a főispáni székházban rendezte be főhadiszállását. A Kálbor feletti hegyeken egész nap dül a harc. A heves ágyúzás miatt mindnyájan idegesek vagyunk. A román csapatok vesztesége csekély. Kálbornál ma 10 halottat és 30 sebesültet veszítettek. Mások 200 fős veszteségről, köztük 30 halottról beszélnek. A katonák tegnap elfogtak néhány magyar és német idegent, akiket az Alsókománán állomásozó hadosztályhoz kísértek. Ma a hadosztály katonái összefogdosták az idegeneket, akiket Fogarasban internáltak, hogy majd kivizsgálják és elítéljék őket. Az ideiglenes városi tanács alelnöke, Kovács János is az internáltak között van. Az internáltakat a városházán gyűjtötték össze, majd átkísérték a főispáni székházba, onnan pedig a törvényszékre, ahol Voinescu őrnagy-jegyző berendezte irodáját. Az őrnagy azt mondja, hogy kizárólag románokból álló új városi tanácsot fogunk alakítani, és a rendőrparancsnok is román lesz. Állítsunk össze egy névsort, amelyet majd a tábornok úr elé terjesztünk. A névsort elkészítettük, polgármester: dr. Liviu Pandrea, rendőrparancsnok: dr. Victor Pralea, pénztáros: Ioan Dejenar, aztán következik a városi tanács, amelynek én, Iacob Popa püspöki helynök is tagja vagyok. Ma javában folytatódott az elmenekült emberek házainak a kirablása, a városbeliek és a környező falvakbeliek mindent elvisznek, amire a kezüket rátehetik. Katonai járőrök utasítást kaptak, hogy a városban cirkálva akadályozzák meg a rablást, de ez sem járt sikerrel, különösen a félreeső utcákban. Az emberek mindent elvisznek: ruhát, bútort, tükröket, festményeket, edényeket, dísz tárgyat, mindent, ami a kezükbe kerül, olyasmit is, aminek semmi hasznát nem veszik. A mai vecsernyén szokás szerint meghúztuk a harangot, de valakik leállították a harangozást, és megparancsolták, hogy amíg a hadsereg itt van, ne harangozzanak.

[...] [1916.] IX. 17. Vasárnap. [...] A mai szentmisén a város katonai parancsnoksága által kiplakátozott rendelet szerint imába foglaltam Őfelségét, I. Ferdinánd királyt. [...] Reggel nyolc órától népes gyűlésünk volt a városházán. Előterjesztettük és véglegesítettük a városi tanács névsorát, amelyet Voinescu őrnagy-jegyző révén juttattunk el a hadosz-

tályparancsnok tábornok úrhoz. Délután 2 óra 20 perckor a tábornok úr a városházára jött, ahol mindnyájan jelen voltunk. Lelkesítő beszédében a tábornok úr rámutatott, hogy a román hadsereg azzal a rendíthetetlen szándékával vonult be ide, hogy megvalósítsa a román nemzet politikai egyesítését. Mint mondta, nagy és nehéz vállalkozás ez, amelynek érdekében mindnyájunknak a lehető legnagyobb áldozatot is vállalnunk kell. Ófelsége I. Ferdinánd, Románia királya nevében birtokba veszi és a román hadsereg uralma alá helyezi Fogaras városát. Ezt minden lakosnak tudomásul kell vennie, és mindennapi teendőjét újra kell kezdenie; senki ne merészeljen bármiféle szolgálatot tenni az ellenségnek, és senki semmilyen módon ne akadályozza a román hadsereg tevékenységét, különben az elkövetőkre mindenféle ítélet nélkül halál vár. Szintén I. Ferdinánd király Ófelsége nevében kinevezi a város új tisztviselőit és a tanács tagjait a beterjesztett névsor alapján, meghagyva, hogy küldetésünket szorgalommal és odaadással végezzük. [...]

Iacob Popa helynök, a jelenlevők, valamint a Fogarasban most tartózkodó lakosok nevében megköszöni a tábornok úrnak, amiért a város új hatóságai beiktatásán jelenlétével megtisztelt. Elmondja, hogy a román hadsereg dicsőséges előrenyomulását a román nép évszázados, legszebb és legmerészebb álmainak a megvalósulásának tekintjük. Következésképpen a bennünket most hatalmukba kerítő érzések közepette mindannyiunk nevében fogadalmat és ígéretet tesz, hogy mindent elkövetnek és minden kérésnek eleget tesznek ahhoz, hogy a román hadsereg céljait előremozdítsák. Különösképpen abbéli szándékának ad hangot, hogy előmozdítja és segíti a hadosztályparancsnok tábornok úr által vezetett sereg tevékenységét ahhoz, hogy Isten segítségével és egy kicsi szerencsével minél inkább hozzájáruljon a dicsőséges román hadsereg teljes sikeréhez. Éljen Ófelsége, a románok királya, I. Ferdinánd! Éljen a magasságos román királyi kormány! Éljen Öccselenciája, hadosztályparancsnok tábornok úr!

[...] Fogarasban ma is tartanak a rablások és fosztogatások, de nem olyan mértékben, mint korábban, mivel a katonai őrséget megerősítették. Ma egész nap, de különösen délután négy óra körül igen nagy katonai jövés-menés volt a Brassói úton, rengeteg ágyút és löszert szállítottak.

[...] 916. IX. 19. Kedd. Reggel 8 óra körül két ágyúdőrrést hallottam. A falusiak rablása alábbhagyott, egyrészt, mert már nincs, amit elvigyenek, másrészt, mert a katonai őrseget is megerősítették. A kifosztott házak ijesztő látványt nyújtanak. [...] Nincs azokban semmi más, csak rongyok, mindenféle haszontalan apróságok, egyszóval koszos és undorító rendetlenség. Leszakított, sarkukból kifordított kapuk, feltört ajtók, bezúzott ablakok. A katonák is segítettek és támogatták a rablást és a rongálást. Ketten-hárman még most is be-bemennek egy-egy házba, és vizsgálat címén mindent átkutatnak, feldúlnak, és a szobák közepére dobálnak. Ételt, italt és pénzt keresnek. [...] A cigányok ma az utcákat seprik, és összegyűjtik a hadsereg által a városháza előtt hagyott szemetet. A hadsereg különféle hirdetőményeit plakátolták ki város szerte. Ma egy koronát 80 román banira értékelték.

[...] [1916.] IX. 20. Szerda. A fogarasi görög katolikus iskolára, valamint több házra, illetve ablakokba kitzűztük a román trikolt. [...]

Délután dr. Pertiánál voltam, dr. Pandrea pedig a Stoffék fürdőjénél, és arra panaszkodott, hogy ott nagy a rendetlenség. Egyszerre 60 tiszt és közlegény fürdik, de senki semmit nem fizet, ráadásul minden apróságot megrongálnak, és sok szemetet hagynak maguk után. A fürdő előtti méhkaptárokat mind ellopták. Jelentés készül a tisztiorvosi szolgálathoz, hogy intézkedjenek, és hozzák helyre a dolgokat.

Kisasszony napja. Csütörtök, 916. IX. 21. [...] A Szűzanya a román hadsereg cselekvéseinek a védelmezője, mert a hadműveletek Szűz Mária napján kezdődtek. Éppen ezért ma, a Szűzanya születése napján erről meg kell emlékeznünk. Kötelességünk a román nép felszabadítása kezdetének a nagy tetteire gondolni. A román hadsereg Márta akaratát hajtja végre, de a Máriáét is meg kell tennie, s ezért annál inkább hálásak kell lennünk nekünk, akik itthon maradtunk, akiknek erre időnk adódik, és akikért a román hadsereg a vérét ontja.

[...] 916. IX. 22. Péntek. [...] Hozzáértők mondják, hogy a román tüzértisztek a németek felett állnak, de a közlegények sem alábbvalók. [...] Ma hallottam, hogy a városháza előtt hatalmas hórába és éneklésbe fogtak, mielőtt a kálbóri hegyek feletti harctérre indultak. Biztatták a zenészt, hogy „Húzzad, te, mert ma éjjel mi is elhúzzuk a magyarok nótáját!” Nuț alhadnagy meséli, hogy csapatával huzamosabb ideig állomásozott Azugán, ahol a legények mindegyre unszolták: vigye már őket a háborúba, nos, akkor most valóban a tűzvonalba viszi őket.

A közlegények általában bocskort viselnek, sőt, hadnagyokat is láttam bocskorosan. A hátizsákban azonban két-két pár bakancsot is magukkal visznek, aztán vastag gyapjúnggel, bundával bélelt mellényekkel, báránybőr-sapkával és -kesztyűvel vannak ellátva, egyszóval látszik, hogy felkészültek a télre. [...]

1916. IX. 23. Szombat. Amennyire nyugodtak és vidámak voltunk tegnap, éppen olyan izgatottan és aggodalmasan kezdtük a mai napot. Hajnali 4 óra körül nagyon sok katonai szekér rohant Mundra felé, úgy tetszett, mintha menekülnének. Bizonyos időközönként ugyanabban az irányban vágatott el egy-egy lovas katona. Az volt az érzésem, hogy a román hadsereg visszakozik. [...]

1916. IX. 29. Péntek. [...] Délelőtt és délután kétszer is összehívtak bennünket, tanácsosokat a városházára. Előbb azt mondták, hogy a román hadsereget kell fogadnunk, holott az már korábban elvonult, ráadásul Crainicean tábornok, a főparancsnok már két napja itt van Fogarason. Aztán azt mondták, hogy Románia királyát kell fogadnunk. A hadsereg sem jött, a király sem, úgyhogy feleslegesen várakoztunk a virágcsokrokkal. [...]

IX. 30. Szombat. [...] A városháza előtti téren szekerek, lőszerkocsik és gépfegyverek elképzeltetlen összevisszaságban tolongtak. A négy-hat ló vontatta szekerek száza jött-ment a szélrózsa minden irányában. Annyi szekér és fegyver járkált ma a városban, hogy annyi talán a Fogaras vára körüli mindenkori harcokban összesen sem volt soha. [...]

FOLYTATÁS BALÁZSFALVÁN 1932. XI. 9-ÉN AZ EREDETI FELJEGYZÉSEK ALAPJÁN

[...] 1916. X. 2. Nagysink–Nagysáros irányából egész nap borzalmasan dörögtek az ágyúk. A hangerőből ítélve, az ágyúk ma közelebb vannak hozzánk, mint szombaton, ezért nagy ingerültség és értetlenség kerített hatalmába. A vöröskereszt gépkocsi, valamint mindenféle csomagokkal és hadfelszereléssel megrakott szekerek egész sora vonul Fogarásról Sárkány felé. Dr. Victor Pralea ügyvéddel felkerestük a Betleni utcában a fogarasi helyőrség parancsnokát, a berakodást és az elvonulást felügyelő Fotescu ezredest, akitől a fejlemények felől érdeklődtünk. Mint mondta, elképzeltető, hogy rövidítik a román hadsereg arcvonalát, így az sem kizárt, hogy Fogaras az új állásokon kívül marad, tehát ajánlja, hogy mi is menjünk. Dr. Titu Perțiát is magunkkal hívtuk,

és a megyei kórházban felkerestük annak parancsnokát, dr. Racoviceanu ezredest, egyetemi professzort, aki arról tájékoztatót: a sebesülteket most helyezik el a vasúti kocsikban, és csak az indulásra való táviratot várja; ha gondoljuk, velük tarthatunk.

Hétfő, 916. X. 2. Este hat óra volt. Mihelyt hazaértem, sebtében összecsomagoltam ezt-azt. A templomi kegytárgyakat, javakat Gheorghe Pop galaci gondnokra, a lelkészi lakást pedig Maria Cernea és Maria Langa asszonyokra bízam. [...] Este nyolc óra körül a IV. hadtest egészségügyi menetszlopa vonult el a lelkészi lakás előtt. Perția doktor beszalad: „Készen állsz, reverendissime?”. „Készen, doktor úr.” Hirtelen összerakott csomagommal felkapaszkodtunk a menetszlop legutolsó szekereére, ahol Racoviceanu ezredes úr barátságosan fogadott. [Ugyanazon] a kóboros szekéren [ültek dr. Liviu Pandrea és dr. Victor Pralea ügyvédek is]. Sötét volt, hideg, és esett az eső. A Mundra–Sárkány felé vezető út tele volt katonai menetszlopokkal.

[...] Szerda, 916. X. 4. [...] Délután öt óra felé értünk Brassóba. Miután lejelentkeztünk a rendőrségen, betérünk a Korona szállóba, ahol megvacsorázunk. Fogarasi fiatalok, köztük Nicolae Stroia, Tertulian Langa, Cornel Pop és mások is megérkeztek már, ajánlottam nekik, hogy meneküljenek.

[...]

*„M. Kaszinului tetején. Román front. 1916 telén”
(Kassay János törzsőrmester fotója)*